

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК НАЙБІЛЬШ ПРІОРИТЕТНИЙ ОБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Лемак О.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Лемак О.В. Національна самосвідомість як найбільш пріоритетний об'єкт забезпечення національної безпеки.

Стаття присвячена аналізу сутності та змісту національної самосвідомості як об'єкта забезпечення національної безпеки. Здійснено аналіз тлумачення, взаємозв'язку та взаємозалежності понять «нація», «національність», «національна безпека», «самосвідомість», «національна самосвідомість», «національна самоідентифікація», «етнічна самоідентифікація» а також їх розмежування.

У статті розглянута проблематика питань, пов'язаних із чинниками, які зумовлюють актуальність аналізу змісту цього поняття, його складових та окремих аспектів, пов'язаних із правовим регулюванням захисту національної самосвідомості як складової процесу забезпечення національної безпеки.

Підтримано аргументацію, що хоч поділ на етнічні та політичні нації став загальноновизнаним, але в правовому контексті за умов чинності демократичних стандартів, навіть у етнічній національній державі «титульна» етнічна нація все одно перетворюється на складову політичної нації.

Запропоновано, що забезпеченням національної безпеки є забезпечення безпеки всіх громадян країни, а не представників певної національності чи національної меншини.

Обґрунтовано позицію, що нація – це суспільно-політична категорія, яка вказує на стосунки народу з певною державою і об'єднує в собі, як певні елементи, громадян цієї держави. У понятті „національна безпека”, нація розуміється як український народ, а саме – спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. Національна безпека – це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України.

Визначено національну самосвідомість як безперервний процес ствердження нацією самої себе як реально існуючого суб'єкта, носія матеріальних і духовних цінностей через усвідомлення своєї належності до певної громадянської спільності, держави, релігії, мови, традицій і культури.

Проаналізовано зміну традиційних уявлень про загрози як такі, що зумовлені причинами переважно природного, техногенного, соціального або воєнного характеру. Новітні методи створення конфліктів і кризових ситуацій потребують розуміння природи їх виникнення на основі системного аналізу та оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави, зокрема, економічної, енергетичної, інформаційної, кібернетичної, екологічної, продовольчої, охорони здоров'я, освіти та культури.

Зазначено, що значне розширення джерел доступу до інформації в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та водночас недостатнього рівня медіаграмотності (медіакультури) супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, створює підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, що сприяє зростанню впливу дезінформації та деструктивної пропаганди.

Підкреслено, що на сьогодні, серед поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, під найбільшою загрозою опиняється національна самосвідомість (національна ідея) як об'єкт забез-

печення національної безпеки.

Метою досліджень було також визначення сутності об'єктів забезпечення національної безпеки і зазначено, що вони безпосередньо пов'язані із способом і характером посягань на них.

Аргументовано, що об'єктами забезпечення національної безпеки слід вважати фундаментальні, життєво важливі для суспільства та особи інтереси, базові цінності українського народу як нації, а національну безпеку – як захищеність цих життєво важливих інтересів і цінностей українського народу від реальних та потенційних загроз.

Зроблено висновки, що Національна самосвідомість є найбільш пріоритетним об'єктом забезпечення національної безпеки, тому її статус повинен бути законодавчо закріплений на рівні об'єкта національної безпеки. Держава зобов'язана взяти курс на відродження національної самосвідомості, збереження й розвиток споконвічних традицій як найважливіших складових національної самобутності.

Ключові слова: національна самосвідомість, нація, народ, національна безпека, загрози, об'єкт забезпечення національної безпеки.

Lemak O.V. National consciousness as the most priority object of ensuring national security.

The article is devoted to the analysis of the essence and content of national self-awareness as an object of ensuring national security. An analysis of the interpretation, relationship and interdependence of the concept's «nation», «nationality», «national security», «self-awareness», «national self-awareness», «national self-identification», «ethnic self-identification», as well as their delimitation was carried out.

The article deals with issues related to the factors that determine the relevance of the analysis of the content of this concept, its components and individual aspects related to the legal regulation of the protection of national self-awareness as a component of the process of ensuring national security.

The argument is supported that although the division into ethnic and political nations has become universally recognized, in the legal context under the conditions of democratic standards, even in an ethnic national state, the «titular» ethnic nation still turns into a component of the political nation.

It is suggested that ensuring national security is ensuring the security of all citizens of the country, not representatives of a certain nationality or national minority.

The position that the nation is a socio-political category that indicates the relationship of a people with a certain state and unites citizens of this state as certain elements is substantiated. In the concept of «national security», the nation is understood as the Ukrainian people, namely, the community of all citizens and stateless persons who currently live on the territory of the state and fall under its jurisdiction. National security is the security of everyone and every person living on the territory of Ukraine.

National self-awareness is defined as a continuous process of the nation asserting itself as a truly existing subject, a bearer of material and spiritual values through the awareness of belonging to a certain civil community, state, religion, language, traditions and culture.

The change in traditional perceptions of threats as caused by causes of mainly natural, man-made, social or military nature is analyzed. The latest methods of creating conflicts and crisis situations require an understanding of the nature of their occurrence on the basis of systemic analysis and risk assessment for the most important spheres of life of society and the state, in particular, economic, energy, information, cybernetic, ecological, food, health care, education and culture.

It is noted that the significant expansion of sources of access to information in the conditions of rapid development of digital technologies and at the same time an insufficient level of media literacy (media culture) is accompanied by a decrease in the criticality of information perception, creates the basis for possible manipulation of public opinion, which contributes to the growth of the influence of disinformation and destructive propaganda.

It is emphasized that today, among the current and projected threats to the national security and national interests of Ukraine, taking into account the foreign policy and internal conditions, national self-awareness (national idea) as an object of ensuring national security is under the greatest threat.

The purpose of the research was also to determine the essence of the objects of national security and stated that they are directly related to the method and nature of attacks on them.

It is argued that the objects of ensuring national security should be considered fundamental, vitally important for society and individuals, the basic values of the Ukrainian people as a nation, and national security as the protection of these vitally important interests and values of the Ukrainian people from real and potential threats.

It was concluded that the National Self-Consciousness is the most priority object of ensuring national security, therefore its status should be legislated at the level of the object of national security. The state is obliged to take a course for the revival of national self-awareness, the preservation and development of ancient traditions as the most important components of national identity.

Key words: national self-awareness, nation, people, national security, threats, object of ensuring national security.

Постановка проблеми. Кінець XX і початок XXI століття відзначився якісним формуванням нової картини світу, в якій знайшли відображення суттєві зміни всіх сфер життя людства. Серед них важливу роль стали відігравати два, на перший погляд протилежні, але водночас парадоксально пов'язані один з одним процеси – “глобалізація” і “національна самоідентифікація”. Діалектика цього протиріччя полягає в тому, що чим більш глобалізація сприяє уніфікації життя в різних країнах, створенню нових відірваних від національного підґрунтя, космополітичних і стандартних за змістом життя спільнот – тим паче, саме глобалізація викликає до життя здавалось би такі, що віджили, етнонаціональні традиції, культуру, мову, вірування окремих етносів.

Зокрема, проблеми національної ідентичності пов'язані з посиленням устремління народів зберегти національну самобутність, зміцнити традиційну національну самосвідомість як духовну підвалину формування, буття та збереження національної держави, важливий засіб трансформування населення в народ.

Між тим, погодимось з Ганною Гафіатуліною, що незважаючи на численні спроби науковців дати чітке концептуальне визначення змісту поняття «національна самосвідомість», гострою залишається потреба її дослідження на підставі чітких теоретичних і методологічних положень, здатних забезпечити вивчення складного психологічного феномену у всьому структурно-семантичному розмаїтті [1].

На думку інших науковців, за умов відсутності національної єдності ситуація ускладнюється тим, що в суспільстві існують різноманітні взаємо конкуруючі тлумачення національних інтересів національної безпеки різними соціальними групами, що призводить до соціальної напруженості та конфліктів і знижує загальний рівень безпеки усіх без винятку соціальних груп, і навіть більше – цілями окремих політичних сил іноземних держав є використання існуючих конфліктів на релігійному ґрунті для проведення антиукраїнської діяльності, провокація ескалації релігійної ворожнечі з метою дестабілізації внутрішнього суверенітету України, диверсифікація громадської думки, використання релігійної ворожнечі, як окремої складової гібридної війни [2].

Поділяємо думку вчених, що проблемним полем суперечностей у сучасному українському суспільстві залишаються також питання формування поваги молодого покоління до держави та її інститутів, що є одним із найважливіших пріоритетів будь-якого суспільства, адже саме механізм реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу та його еволюція як невід'ємного суттєвого елементу регулюючо-створювальної ролі держави за умов трансформації суспільства і є метою забезпечення національної безпеки держави [3].

Між тим, ні в кого немає сумніву, що саме формування патріотизму у молоді сприяє забезпеченню національної безпеки України, яке, в свою чергу залежить від формування у підлітків національно-культурної ідентичності. Погодимось з науковцями, які вважають це проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України [4].

В сучасних умовах захист національної самосвідомості є питанням національної безпеки. Захищеність же національної самосвідомості українського народу як об'єкта національної безпеки України передбачає захищеність морально-духовних, соціально-історичних, релігійно-національних основ, багатогранної духовної сфери життя суспільства, культурних цінностей, самобутності й ідентичності національної культури від проявів зовнішніх і внутрішніх загроз і викликів, уніфікації як результату світової глобалізації, які посягають на самобутність національної культури, її історичні корені.

Між тим, зазначений об'єкт забезпечення національної безпеки в нормативних джерелах навіть формально не визначений таким, і, відповідно, відвернення посягання на нього носить фрагментарний, неідеальний характер.

Таким чином, **метою** нашого дослідження визначено вивчення національної самосвідомості як найбільш пріоритетного об'єкту забезпечення національної безпеки.

Ступінь дослідження. В Україні з часів незалежності постійно зростає інтерес до проблем національної самосвідомості та самоідентифікації. Зокрема значний внесок в розв'язання цієї проблеми на сучасному етапі зробили Дзюба І., Берченко Г., Кремень В., Пірен М., Кафарський В. та інші вчені.

З'явилася значна кількість публікацій, в яких розглядається у різних аспектах історична генеза української національної ідеї в контексті вітчизняного та загальноєвропейського історико-культурного процесу, зокрема, це праці О. Гриніва, О. Дергачова, В. Горського, Г. Касьянова, Я. Грицака, О. Забужко, Ф. Кирилюка, І. Кураса, І. Огородника, М. Лука, М. Поповича, М. Розумного, М. Русина, М. Томенка, О. Салтовського, в яких визначався зміст поняття «національна ідея», його зв'язок з поняттями «ідея нації», «національна ідеологія», «національна самосвідомість», «національний менталітет», а також дослідження, в яких з'ясовується роль цих феноменів у націотворчому процесі, самоствердженні українського соціуму: роботи А. Астаф'єва, В. Борисенко, В. Андрущенко, Г. Дашутіна, Л. Губерського, І. Лосіва, Є. Бистрицького, М. Обушного, О. Вишневецького, О. Шморгуна, П. Кравченка, В. Крисаченка, І. Кресіної, В. Кременя, В. Лісового, М. Михальченка, та інших науковців. Також піднімалися проблеми національного виховання і формування національної свідомості в учнівській та студентській молоді, які займають провідне місце в дослідженнях М. Боришевського, П. Ігнатенка, В. Струманського, О. Сухомлинської, Б. Чижевського, Р. Осипець, О. Павленко та ін.

Однак, як вже зазначалося, національна самосвідомість не розглядалася науковцями як об'єкт забезпечення національної безпеки, хоч і згадувалось її важливе значення в цій сфері, так і не склалося єдиної думки стосовно тлумачення понять «нація», «національність», «національна безпека», «національна самоідентифікація», «етнічна самоідентифікація» а також щодо їх зв'язку та розмежування, що може призвести до неоднозначності поглядів та напруження в суспільстві.

Звідси, вважаємо, найбільш важливим об'єктом національної безпеки є базовий інститут національної самосвідомості, адже, очевидно, і саме поняття “національна безпека” без “національної самосвідомості” навряд чи буде повноцінною категорією. Це й зумовлює актуальність аналізу змісту цього поняття, його складових та окремих аспектів, пов'язаних із правовим регулюванням захисту національної самосвідомості як складової процесу забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки будь-яка людина – це не абстрактна, чи біологічна, чи суто індивідуальна істота, а завжди належить до певної соціальної спільноти, то закономірно постає питання про властивості цих спільнот і ступінь інтегрованості в них людини. Крім того, процес забезпечення національної безпеки передбачає наявність миру і злагоди в соціумі. У визначеному соціумі, незважаючи на багато індивідуальних відмінностей, має бути щось спільне, здатне об'єднати перед будь-якими негараздами, щось таке, що дозволяє говорити про національну єдність.

В інтересах консолідації суспільства важливим є формування певного рівня конформізму, “однотомства” щодо життєвих цілей суспільства. Невизначеність із цих питань створює конфліктогенний простір і має наслідком небезпечні коливання масових настроїв, розшарування серед правлячої верхівки, поглиблює регіональні особливості, створює небезпечну ситуацію для нації загалом, тобто – мова йде про національну самосвідомість, що є одним із невід'ємних атрибутів будь-якої нації.

У своїй будові дане поняття об'єднує два виміри – самосвідомість та нація.

Самосвідомість – означає здатність особи усвідомлювати саму себе як індивідуальність і як члена певної спільноти, через свою роль, місце, права й обов'язки в цій спільноті. Інакше кажучи, самосвідомість є здатністю індивіда ідентифікувати себе із самим собою і з певною спільнотою. Ступінь розвиненості самосвідомості може бути різною. Вона залежить від розвитку самої людини, глибини самоідентифікації особистості та оточуючої її спільноти.

Однак, стосовно тлумачення поняття «нація» вже виникають певні труднощі.

Відповідно до Енциклопедії історії України, НАЦІЯ (від лат. *natio* – рід, плем'я) – це спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей. З античності та середньовіччя слово вживалося для означення віддалених, «варварських» народів, згодом – у пізньому середньовіччі та за раннього Нового часу слово «нація» набуло рис етнізації та почало

вважатися синонімом «країни», «народу». У сучасних суспільних науках поняття «нація» прийнято хронологічно застосовувати до модерної та новітньої доби, пов'язуючи його з поширенням модерного націоналізму та сучасної моделі національної держави, спочатку – до Європи та США, а потім – до інших регіонів світу[5].

За вказаною Енциклопедією, починаючи з межі 18–19 століть поняття «нація» вживається переважно у двох значеннях:

Перше: політична (громадянська) нація – суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження, як синонім – «держава-нація». Це значення поняття «нація» сформувалося й усталилося наприкінці 18 – у середині 19 ст. в США та тих державах Західної Європи, яким був властивий відносний збіг етнічних і державних кордонів, а поширення ідеології модерного націоналізму хронологічно збігалось із процесами широкої демократизації. Зокрема, внаслідок Першої та Другої світових воєн модель політичної нації була закладена як основний елемент сучасної світової політичної системи та міжнародного права (Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй).

Друге значення: етнічна нація (етнонація) – це усталена спільнота людей, об'єднаних етнокультурним походженням. Це тлумачення нації сформувалося в першій половині 19 ст. в Німеччині та Східній Європі за умов існування багатонаціональних імперій та виникнення національно-визвольних рухів бездержавних народів. За такої моделі нації утворюється єдина «нація-держава» в межах ареалу певного етносу, незважаючи на те, до яких державних утворень цей ареал міг входити. Принцип міждержавного розмежування за етнічною ознакою застосовувався в Європі (1919–21 і 1945–47) та в інших регіонах світу [5].

Проте, як зазначається в Енциклопедії історії України, в правовому контексті за умов чинності демократичних стандартів, навіть у такій етнічній національній державі «титильна» етнічна нація все одно перетворюється на складову політичної нації. У політичній та історичній публіцистиці поняття «етнічна нація» часто помилково ототожнюється з етносом і застосовується до архаїчних та домодерних форм етнічних спільнот. Дискусійним з політико-правової точки зору досі залишається питання застосування та підтримки міжнародною спільнотою «права націй на самовизначення», тобто які саме критерії дають підстави вважати «нацією» певну етнічну групу, що прагне суверенізації[5].

Не зважаючи на безліч теорій та підходів до вивчення нації, деякими науковцями розділяється думка, згідно з якою націю як явище можна досліджувати у рамках двох основних підходів: етнічному і політичному. Поділ на етнічні та політичні нації став загальновизнаним і науково зручним. Такий підхід дає можливість окреслювати сферу дослідження, в якій буде працювати кожний конкретний науковець. На їх думку, це є надзвичайно важливим методологічним критерієм для запобігання зайвих непорозумінь та термінологічних неточностей. ...» [1].

Однак, чи є виправдана така «зручність», що може бути джерелом тільки додаткових «зайвих непорозумінь та термінологічних неточностей», у випадках, зазначених самими авторами – представниками дуального сприйняття поняття нації, коли виникає «жорстка залежність між етнічним походженням та лояльним ставленням до держави»? [1].

Так, дійсно, у державах з моноетнічним складом населення поняття «етнічна» та «політична» нації можуть співпадати, проте таких країн в усьому світі не так багато, і на відміну від, наприклад, Ісландії чи Японії ми не можемо себе віднести до країни, етнічна нація якої тотожна політичній. Саме тому, з великою обережністю будемо ставитися до позиції, зокрема, Ганни Гафіатуліної щодо спирання на теорію нації-держави, де поліетнічність не може стати на заваді інтеграції української нації, як і в передачі цієї ідеї видатним українським письменником і вченим І.Я. Франком: «... витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя...» [1]. Подібний процес «витворення» повинен бути глибоко продуманий, гуманізований, який би упереджував негативні наслідки, зокрема з позицій національної безпеки.

У самому понятті „національна безпека” із суто лінгвістичного боку, прикметник „національний”, в даному випадку такий, що відноситься до „нації”, піднімаючи, також, як етнічну (національність) та національну (громадянство) ідентифікацію людини. Проте зрозуміло, що забезпеченням національної безпеки є забезпечення безпеки всіх громадян країни, а не представників певної національності чи національної меншини.

До всього, як зазначено в ст. 11 Конституції України, – „Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури”, продовжуючи, при цьому, що

„...а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [6, с. 5]. Вважаємо викладення змісту наведеної статті є не досить вдалим, оскільки воно спонукає до розмежування понять «українська нація» з одного боку, та «всіх корінних народів і національних меншин України», розвиткові яких держава також сприяє.

Українська держава, зазначає, наприклад М. Павловський, як і всі сучасні держави, є багато-етнічною, її ядро – це власне український етнос. Навколо нього об’єднуються національні меншини. На переконання більшості науковців, „історично склалось таке взаємопроникнення, таке переплетення, такий синтез українського етносу з національними меншинами, за яких доктрина типу „Україна - для українців” є руйнівною, неприйнятною. Тому, як і будь-які інші крайнощі, її треба відкинути. Більше того, проти цієї доктрини необхідно боротися заради збереження нації, в ім’я її майбутнього” [7, с. 22].

На думку згаданого вченого, смислове навантаження поняття „нація” саме й полягає в тому, щоб відрізнити його соціально політичне розуміння від понять етнічного і національного. Проте, вже наявність цих понять свідчить, що сьогодні іншого розуміння терміну „нація” окрім як „політична нація” не існує. Все інше – „або перетин з поняттями етнічного чи національного, або просто підміна понять. Нація є категорією історичною. Це політично організований народ, спільнота, яка має свою волю, свої традиції, менталітет, усвідомлює й цінує свою історію, відчуває свою відповідальність і турбується про майбутнє” [7, с. 21].

Ми виходимо з того, що нація – це суспільно-політична категорія, яка вказує на стосунки народу з певною державою і об’єднує в собі, як певні елементи, громадян цієї держави. Цю думку підтверджує стаття 13 Конституції України, де зазначається – „Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об’єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією” [6, с. 5]. Іншими словами, у понятті „національна безпека”, нація розуміється як український народ, а саме – спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. Національна безпека – це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України.

З цього приводу підтримуємо думку Анни Гафіатуліної, що більш вдалим визначенням нації є наступне: нація – це велике, модерне, динамічне, цивілізоване співтовариство громадян, часто політичне, але об’єднане навколо якогось одного етносу, із національною мовою державного рівня (та можливо однією чи кількома локальними офіційними мовами), як правило, із власною територією, спільними інтересами, назвою, національною культурою (як синтезом кількох етнічних культур), волею бути одним цілим, усвідомленням спільності (а подекуди і самобутності) минулого, сучасного і особливо майбутнього [1].

Загалом, в сучасній українській науці переважає визначення терміну “нація”, де нація трактується як громадянська спільнота, як територіально-політична єдність. Тобто, «нація» – це спільність людей, незалежно від їхнього етнічного походження, об’єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов’язками, культурою і традиціями.

Отже, необхідно розрізнити етнічну і власне національну самосвідомість, яку можна визначити як безперервний процес ствердження нацією самої себе як реально існуючого суб’єкта, носія матеріальних і духовних цінностей через усвідомлення своєї належності до певної громадянської спільності, держави, релігії, мови, традицій і культури.

Поняття “національна самосвідомість” і “національна самобутність” іноді розглядаються в контексті “національної тотожності”, або ж “національного характеру”. Але останні категорії, все ж таки, означають дещо інше, а саме -помічену зовні подібність членів будь-якої нації.

Духовна єдність нації є не менш важливим чинником її безпечного існування, ніж національна територія та національне багатство. Саме завдяки національній самосвідомості й інстинкту національного самозбереження будь-яка життєздатна нація прагне продовження своєї самобутньої еволюції. Кожна нація дбайливо оберігає свою територію та політичну незалежність, але якщо з якихось причин вона їх втратила, то мова, культура, писемність і релігія стають основними об’єднаними націю чинниками.

Науковці зауважують, що розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів, як почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості; готовності й волі до здійснення національної мети. Отже, національна самосвідомість – це самоусвідомлення та самооцінювання власного «Я», як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід’ємної частки свого народу, його національного духу і долі [8].

До всього, на основі національної свідомості базуються досягнення національних інтересів, цінностей, історичної долі. Звідси бажання зберегти ці особливості не піддатися асиміляції, розвивати національну культуру, розвивати традиції, звичаї, прагнення до економічного та політичного суверенітету, створення національної держави, громадянського суспільства. Тому національна свідомість є конституційною основою нації [9].

Поділяємо також думку, що національна гідність і самоповага – це також атрибути національної самосвідомості, тобто осмисленого, “когнітивного” ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови. Це перманентне зусилля пізнавати ці феномени, пізнавати інших, аби зрозуміти суть і сенс перебування свого і своєї спільноти на світі, аби знати справжні вартості та вміти відрізнити їх від фіктивних та фальшивих. Національна свідомість складається навколо усвідомлення причетності людини до роду і соціальної групи, існуючих як факт існування певної культурної системи. Історія засвідчує: національність у свідомості – це виявлення часового модусу буття людини жити не тільки тепер, у дану мить, а й завтра – у перспективі. Вона включає в себе і формується на основі знання мови, історії, культури, розуміння власної ментальності та ментальності інших народів. Національна самосвідомість об’єднує всі три сфери духовного світу особистості і є обов’язковою умовою збереження її національної ідентичності [10].

Отже, національну самосвідомість можемо визначити як безперервний процес ствердження нацією самої себе як реально існуючого суб’єкта, носія матеріальних і духовних цінностей через усвідомлення своєї належності до певної громадянської спільноти, держави, релігії, мови, традицій і культури.

Між тим, процеси ідентифікації індивіда можуть наштовхуватися на значні перешкоди, природні чи штучні. Крім того, сучасне поняття безпеки, на думку багатьох вчених, „має більш широкий вимір, ніж у минулому, де воно обмежувалось питаннями військової сили. Сьогодні воно охоплює військові, економічні, технологічні, екологічні, соціальні та гуманітарні аспекти. До його сфери також входить питання збереження національної ідентичності та захист базових прав і свобод громадян” [11, с. 8].

Свого часу ще Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України», від 12 лютого 2007 року, серед низки викликів та загроз нашої країні, на перше місце ставив проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, вирішення якої ускладнювало ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, зокрема екстремістського спрямування.

У зв’язку з цим, відповідно до п. 3.1 цієї Стратегії, стратегічними пріоритетами політики національної безпеки мали бути досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об’єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Задля цього, – продовжувалося в документі, – слід було поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств Українського народу ідею спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні [12].

Згаданий документ втратив чинність 25 травня 2015 року, і з того часу, на жаль, термін «національна ідея», як і термін «національна самосвідомість», не зустрічається ні в Конституції України, ні в нормативних актах, які визначають забезпечення національної безпеки держави.

Реальність, що формується в умовах стрімкого розвитку сучасних технологій, як зазначається в «Концепції забезпечення національної системи стійкості», затвердженої Указом Президента

України від 27 вересня 2021 року – змінює традиційні уявлення про загрози як такі, що зумовлені причинами переважно природного, техногенного, соціального або воєнного характеру. Новітні методи створення конфліктів і кризових ситуацій потребують розуміння природи їх виникнення на основі системного аналізу та оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави, зокрема, економічної, енергетичної, інформаційної, кібернетичної, екологічної, продовольчої, охорони здоров'я, освіти та культури [13].

При цьому, сучасні виклики національній безпеці України свідчать, що розбудова державності, проведення реформ, побудова громадянського суспільства неможливі без розвитку національної духовності. У цьому контексті будь-які зусилля щодо адекватної відсічі агресору, вирішення гуманітарної кризи, не кажучи вже про реформування економічних відносин і вдосконалення політичної системи, можуть виявитися марними, якщо вони ґрунтовно не торкнуться так званого людського фактору, не задіють позитивний аспект мотивації людської поведінки, не актуалізують у свідомості людей національні, моральні та духовні цінності.

Між тим, на сьогодні, серед поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, Стратегія національної безпеки «Безпека людини – безпека країни», від 14 вересня 2020 року, наголошує – що обриси та тренди формування нової моделі цивілізаційного розвитку наразі не окреслені, і ситуація у світі та перспективи її розвитку характеризуються високим ступенем невизначеності і непередбачуваності. Трансформуються міждержавні об'єднання та міжнародні організації, посилюються протекціонізм та тенденції до регіоналізму.

Разом з тим, зазначається у згаданій Стратегії, сучасна модель глобалізації уможливила поширення, крім міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, також і релігійного та ідеологічного фундаменталізму та екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції тощо. Крім того, деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність [14].

У свою чергу Стратегія інформаційної безпеки від 28 грудня 2021 року, здійснюючи аналіз загроз та викликів інформаційній безпеці та визначаючи глобальні виклики та загрози, висуває такі як - збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній та обмежені можливості на них реагувати.

Стратегія вказує, що значне розширення джерел доступу до інформації в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та водночас недостатнього рівня медіаграмотності (медіакультури) супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, створює підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, що сприяє зростанню впливу дезінформації та деструктивної пропаганди, популярності конспірологічних теорій [15].

Виходячи із вищесказаного, вкрай важливим є забезпечення національної безпеки від зазначених загроз, що являє собою в першу чергу взяття під охорону об'єктів забезпечення національної безпеки – основоположних, і життєво важливих цінностей нашого суспільства, без яких неможливим є його прогресивний розвиток.

Між тим, об'єкти забезпечення національної безпеки, на жаль, також чітко не визначені діючим законодавством. У попередній редакції Закону України “Про основи національної безпеки України” об'єктами національної безпеки було визнано: людину і громадянина – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; державу – її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність [16], що також не сприяло чіткому окресленню об'єктів захисту, які давали б відповідь – що саме треба захищати. І «державу», і «суспільство», і «людина і громадянин» є поняттями надто загальними, невід'ємними одне від одного, а отже – неможливими для взяття за основу при концентрації на захисті будь-якої сфери життєвих цінностей чи інтересів.

У діючому законі вже нема характеристик об'єктів як таких, а корекція відповідної частини закону виглядає наступним чином: Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій [17].

Як бачимо, нова редакція закону, зберігши основні орієнтири захисту, у їх тлумаченні додатково вносить – демократичні цінності, проте видаляє – духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси. Все ж, позитивом є внесення – життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності.

Дещо опосередковано про об'єкти захисту можемо судити також із визначення у згаданому Законі самої національної безпеки, це – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Додатково, у визначенні об'єктів можна взяти до уваги тлумачення законом такого терміну, як «громадська безпека і порядок», а саме як – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз.

Сама побудова парадигми забезпечення національної безпеки в нашій державі відштовхується переважно від визначення самих загроз, перелік яких є надто широким, щоб можна було ефективно вести моніторинг як мінімум їх пріоритетності, до того ж, без розмежування поточних та прогнозованих, реальних та потенційних загроз.

Між тим, на думку вітчизняних вчених, це питання може бути вирішене шляхом зміни підходів до визначення об'єктів національної безпеки України, а зокрема – в основі підходів закласти принцип, відповідно до якого передусім необхідно визначитися з тим, що захищати, а вже потім – від чого. Від відповіді на стратегічне запитання: “Які національні цінності чи інтереси треба захищати?” залежить і те, якою саме має бути система забезпечення національної безпеки в Україні та якою мірою можна визначити рівень її ефективності і достатності [18]. Йдеться перш за все про те, щоб визначити ту суму цінностей, заради яких ми готові будемо мобілізувати всі сили держави та суспільства на їх захист.

Виходячи з вищенаведеного, можемо прийти до висновку, що об'єктами забезпечення національної безпеки слід вважати фундаментальні, життєво важливі для суспільства та особи інтереси, базові цінності українського народу як нації, а сама національна безпека в соціолого-політологічному розумінні - це ніщо інше як захищеність цих життєво важливих інтересів і цінностей українського народу від реальних та потенційних загроз.

Об'єкти забезпечення національної безпеки, крім того, безпосередньо пов'язані із способом і характером посягань на них, так званими «пріоритетами впливу». За ознаками зростання суто пріоритетності їх перелік буде наступним: 6. військовий (об'єкт захисту – територія України); 5. демографічний (екологічний) (об'єкт захисту – населення України) 4. економічний (об'єкт захисту – національне багатство України) 3. ідеологічний (політичний) (об'єкт захисту – політична консолідація народу України) 2. інформаційний (хронологічний) (об'єкт захисту – інформаційна безпека України); 1. світоглядний (методологічний) (об'єкт захисту – національна самосвідомість українського народу).

Таким чином, під найбільшою загрозою опиняється національна самосвідомість (національна ідея) як об'єкт забезпечення національної безпеки, де формою посягання на нього виступає світоглядний або методологічний пріоритет впливу (управління). Це інформація світопізнавального характеру, яка формує в суспільній та індивідуальній свідомості методологічні стереотипи розпізнавання явищ, які дозволяють бачити спрямованість руху процесів і співвідносити їх один із одним, відділяючи часткове від загального, сприймаючи хаотичний потік фактів і явищ через сито світобачення – суб'єктивну людську міру розпізнавання, бачити спрямованість всіх процесів. Це найбільш пріоритетний і найбільш ефективний засіб впливу. На цьому рівні формується мета розвитку, основи управління, як правило, у масштабах століть і на рівні світових цивілізацій.

Характерною особливістю світоглядного (методологічного) посягання, на відміну від попередніх, більш явних, помітних сфер, а отже – взятих до уваги у плані протидії, є те, що це посягання передбачає відсутність усвідомлення самого посягання. Країна «жертва» навіть не усвідомлює існування ворожого інформаційного впливу на своє населення, яке втрачає національну єдність, згуртованість, патріотизм.

Посягання на національну самосвідомість здійснюється уже напрацьованими століттями ефективними засобами впливу, такими як «гібридні війни», задіяння «м'якої сили», концепції «організованого хаосу» та інші. Інколи подібні засоби впливу маскуються під загально-позитивні процеси наднаціонального рівня, такі як «культурне чи економічне співробітництво», «занепокоєність дотриманням прав і свобод якоїсь частини населення», «ініціативи щодо розвитку науки і освіти» країни впливу, тощо.

Одним із напрямків такого впливу можна назвати впровадження у свідомість населення цінностей і принципів ерзац-культури індивідуальності та поділ суспільства на окремі елементи, позбавлені національної самобутності. Мультикультуралізм, на нашу думку, є чи не найефективнішим засобом руйнування національного духу. Він призначений для підризу ідеї національної держави, що може призвести до руйнування самого громадянського суспільства. Результатом розпаду громадянського суспільства може стати війна “всіх проти всіх”. Це небезпечно не тільки для окремого народу, а й для всього людства. Люди, позбавлені відповідного їхній національній природі світорозуміння, змушені будуть існувати в постійних протиріччях між формою поведінки, яка їм нав'язується, і потребами національного самовираження, а отже, для знищення визначеної держави не потрібен буде насильницький переворот, достатньо “перевороту” в свідомості людей, після якого вони не бажатимуть підкорятися державній владі.

Розвиток національної самосвідомості - це об'єктивна потреба. Природно, що протиріччя в даному процесі будуть існувати й вимагати свого вирішення або переростуть у конфлікти. При своєчасному вирішенні вони відіграватимуть роль індикатора національного розвитку.

Тому статус національної самосвідомості українського народу в системі забезпечення національної безпеки повинен бути законодавчо закріплений на рівні її об'єкта. Держава зобов'язана взяти курс на її відродження, збереження й розвиток споконвічних традицій як найважливіших складових національної самобутності, і основними завданнями формування національної самосвідомості в сучасних умовах слід визнати й нормативно закріпити:

- розробку та утвердження системи ціннісно-цільових установок, спрямованих на інтеграцію суспільства за принципом “за”, а не “проти”;
- об'єднання нації незалежно від політичних, конфесійних, етно-культурних, регіональних та інших розмежувань і поглядів. Забезпечення взаємопов'язаного розвитку самобутності етносів України в межах єдиної української нації;
- забезпечення наступності історичного та культурного розвитку держави, національної самоідентифікації населення.

Захист національної самосвідомості, як і інших зазначених об'єктів, слід вважати основним завданням системи забезпечення національної безпеки України, що необхідно покласти в основу побудови системи нормативно-правового регулювання забезпечення національної безпеки України. Держава зобов'язана взяти курс на відродження національної самосвідомості, збереження й розвиток споконвічних традицій як найбільш важливих складових національної самобутності.

Висновки. Ми виходимо з того, що нація – це суспільно-політична категорія, яка вказує на стосунки народу з певною державою і об'єднує в собі, як певні елементи, громадян цієї держави. У понятті „національна безпека”, нація розуміється як український народ, а саме - спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. Національна безпека – це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України.

Отже, національну самосвідомість можемо визначити як безперервний процес ствердження нацією самої себе як реально існуючого суб'єкта, носія матеріальних і духовних цінностей через усвідомлення своєї належності до певної громадянської спільності, держави, релігії, мови, традицій і культури.

Об'єктами забезпечення національної безпеки слід вважати фундаментальні, життєво важливі для суспільства та особи інтереси, базові цінності українського народу як нації, а національну безпеку – як захищеність цих життєво важливих інтересів і цінностей українського народу від реальних та потенційних загроз.

За ознаками зростання суто пріоритетності їх перелік буде наступним: 6. військовий (об'єкт захисту – територія України); 5. демографічний (екологічний) (об'єкт захисту – населення України) 4. економічний (об'єкт захисту – національне багатство України) 3. ідеологічний (політичний) (об'єкт захисту – політична консолідація народу України) 2. інформаційний (хронологічний)

(об'єкт захисту – інформаційна безпека України); 1. світоглядний (методологічний) (об'єкт захисту – національна самосвідомість українського народу).

Національна самосвідомість є найбільш пріоритетним об'єктом забезпечення національної безпеки, тому її статус повинен бути законодавчо закріплений на рівні об'єкта національної безпеки. Держава зобов'язана взяти курс на відродження національної самосвідомості, збереження й розвиток споконвічних традицій як найважливіших складових національної самобутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гафіатуліна А.В. Теоретичні аспекти вивчення національної самосвідомості. Форум ОНУ «Інтернет-конференції ІМЕМ безпеки: URL: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5018.0>.
2. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. I / В.А. Омельчук, М.П. Стрельбицький, С.Г. Гордієнко та ін.; за заг. ред. А.М. Кислого і М.П. Стрельбицького. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 304 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/kafedra/pasbezpeka/zabezpechennya-nacionalnoi-bezpeki-1.pdf>.
3. Марковець В.М. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. № 8. 2014. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=746>.
4. Бех І., Журба К. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709855/1/%D0%A1%D1%D0%BA.pdf>.
5. Галушко К.Ю. Нація. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia>.
6. Конституція України: із змінами, внесеними згідно з Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. К.: Велес, 2006. 48 с.
7. Павловський М. Національна ідея в Україні себе вичерпала чи її зрадили? *Право України*. 1998. № 12. С. 21–24.
8. Розумний Б. Сутність поняття «національна самосвідомість» у наукових дослідженнях. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/577f7b6d-43de-4ab6-ab02-5cf272296198/content>.
9. Лавриненко С. Проблема формування національної свідомості сучасної молоді. Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/296359982.pdf>.
10. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39518/27-Kulishenco.pdf?sequence=1>.
11. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції. Львів: Центр Європи, 2006. 160 с.
12. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>.
13. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>.
14. Стратегія національної безпеки України безпека людини – безпека країни. Затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
15. Стратегія інформаційної безпеки: Затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
16. Про основи національної безпеки України: Закон України. *ВВР України*. 2003. № 39. Ст. 351.
17. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018, № 31, ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

18. Новицький Г.В. Життєво важливі цінності Українського народу як об'єкти національної безпеки України. *Збірник наукових праць НА СБ України*. 2006. № 16. С. 65–70.
19. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301–310.
20. Белов Д.М., Белова М.В. Сучасний конституціоналізм України в умовах європеїзації вітчизняного права. *Аналітично-порівняльне право*. № 5. 2022. С. 46–50.